

EMRULLAH EFENDİ

(1858-1914)

**Eğitime dair fikirleri
ve uygulamaları ile tanınan
Osmanlı Maarif nâzırı.**

Lüleburgaz'da doğdu. Tüccar Ali Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da tamamladı. 1881 yılında Mekteb-i Mülkiyye'den mezun olarak "ulûm-i siyâsiyye şehâdetnâmesi" aldı. Bir yıl sonra Yanya, 1884'te Selânik, 1887'de Halep, 1891'de Aydın vilâyetleri maarif müdürlüklerinde bulundu. Daha sonra bazı siyasî sebeplerle İsviçre'ye gittiyse de II. Abdülhamid tarafından affedilerek tekrar yurda döndü. 1900 yılında İstanbul'da Meclis-i Maârif üyeliğine tayin edildi. 1906'da bu görevinin yanı sıra Konuya Hukuk Mektebi müdürü oldu. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Kırklareli mebusu olarak meclise girdi. Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi müdürlüğüne ve Meclis-i Maârif İlmiye Dairesi başkanlığına getirildi. 10 Ocak 1910'da kurulan İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinde Maarif nâzırı oldu. Bu arada Dârülfünun'un Edebiyat şubesinde hikmet-i nazariyye dersleri de veren Emrullah Efendi kanunsuz işler yaptığı yolundaki eleştiriler üzerine 18 Şubat 1911'de nâzırlıktan istifa etti. 1 Ocak 1912'de kurulan Küçük Mehmed Said Paşa kabinesinde ikinci defa Maarif nâzırlığına getirildi. Bu sırada İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile arası açıldı. Hükümetten ayrılmak istediye de bu isteği sadrazam tarafından kabul edilmedi. 21 Temmuz 1912'de kabinenin istifası üzerine nâzırlık görevi sona erdi. Şubat 1913'te Dârülfünun'da usûl-i tedris ve terbiye dersleri okutmaya başlayan Emrullah Efendi İstanbul'da Yeşilköy'deki evinde öldü.

Emrullah Efendi, Tanzimat sonrasında ortaya çıkan değişik fikir hareketleri

içinde "medeniyetçiler" diye bilinen ve günün siyasî icaplarına ayak uydurarak ölçülü bir düşünce tarzını benimseyen, Osmanlı birliğini korumak üzere Osmanlı-İslâm geleneklerine sadık kalarak Batılılaşma'yı amaç edinen, bunu da ancak eğitim ve öğretim yoluyla başaracaklarına inanan kesimin önde gelenlerinden dir (Ülken, s. 200).

Münif Mehmed Paşa'dan sonra Osmanlı eğitim sisteminin yenileştirilmesinde öncü rolü oynayan Emrullah Efendi Maarif nâzırlığı döneminde ilk öğretim kanununu çıkarmış, orta ve yüksek öğretimle ilgili birçok yönetmelik hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Maarifin ıslahına dair hazırladığı, pedagoji alanındaki görüşleriyle bu sahadaki yetişmişliğini yansıtmaları bakımından ayrı bir değer taşıyan lâyhalarını mecliste savunmuştur. Dönemin en önemli tartışma konularından olan maarif sisteminin ve kurumlarının ıslahı meselesinde Satı Bey ilk ve orta öğretime öncelik verilmesi gerektiğini savunurken Emrullah Efendi bu işe yüksek öğretimden başlanmasının icap ettiğini, zira her alanda gelişmelerin yukarıdan aşağıya doğru uygulanmasının daha uygun olacağını, dolayısıyla Osmanlı maarifinin en önde gelen meselesinin Dârülfünun olduğunu ileri sürmüştür. Eğitimde "tübâ ağacı nazariyesi" adıyla anılan bu görüş Emrullah Efendi'nin ortaya attığı bir nazariye olarak Osmanlı eğitimcileri ve içtimaiyatçıları tarafından uzun süre tartışılmıştır. Onun düşüncesine göre ilk öğretimin yaygınlaştırılması için en az üç neslin geçmesi gerekir. Oysa yüksek tahsil alanındaki ıslahatın beklemeye tahammülü yoktur. Çünkü ülkenin kalkınması ve ilerlemesi için yüksek tahsil seviyesinde iyi yetişmiş gençlere ihtiyaç vardır. Fakat Emrullah Efendi uygulamada karşılaşılan çeşitli engeller yüzünden bu düşüncesini gerçekleştirememiş ve imkânlar ölçüsünde ilk öğretimi teşkilâtlandırarak işe başlamak zorunda kalmıştır. Bununla beraber Dârülfünun'da önemli sayılacak bazı ıslahatları yine Emrullah Efendi yapmış, 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihinde neşredilen nizamnâme ile Dârülfünun'un şube sayısı üçten beşe çıkarılmıştır. Ulûm-i Âliye-i Diniyye şubesinin adı Ulûm-ı Şer'iyye olarak değiştirilmiş ve her şubede okutulacak dersler bazı esaslara bağlanmıştır. Mehmet Ali Ayni, Dârülfünun'un "ciddi ve hayırlı bir terakkiye mazhariyeti birinci olarak bu nizamnâme ile başlamış olduğu için

mürettibi olan Emrullah Efendi merhumun namını kemâl-i hürmetle yâdetmek" gerektiğini belirtir (*Dârülfünun Târîhi*, s. 44). Bu arada medreselerde yapılan ıslahatı da yakından takip eden ve 1910'daki ilk ıslahat hareketinde önemli rolü bulunan Emrullah Efendi düzenlenen törende yaptığı konuşmada gerek bakanlık gerekse hükümet olarak bu gibi müsbet faaliyetleri samimiyetle destekleyeceklerini, böyle bir ıslahatın ulemâ tarafından gerçekleştirilmesini takdirle karşıladıklarını belirtmiştir (Ergin, I, 121).

Emrullah Efendi, Türk toplumuna uygun bir eğitim sisteminin geliştirilmesi ve ezberciliğe dayalı metotların takip edilmesinden yakınmış, her devirdeki maarif uygulamalarının tenkit edilmiş olmasının temelinde bu kusurların bulunduğunu belirtmiştir. Kendisi Fransız eğitim sistemini temel alarak merkezî bir anlayışla teşebbüs gücü yüksek, dinamik insan yetiştirecek bir sistemi savunmuştur. Hem bir fikir adamı ve eğitimci, hem de eğitim kurumlarının başında bulunan bir yönetici olarak giriştiği reform çalışmalarında idâdileri sultânîlere çevirerek bu okullarda felsefe ve iktisat derslerini başlatmıştır. Ayrıca ibtidâî programlarına din ve ahlâk bilgisi, ülke coğrafyası ve tarihi, umumi tarihe dair kısa bilgiler, fen bilgisi, köy iktisadi ve sağlıklı derslerinin konulmasını sağlamıştır. Bu arada dinî toplumların (azınlıklar) okulları üzerinde bakanlığın denetimini arttırıcı bazı çalışmalar yapmışsa da meclisteki gayri müslim milletvekillerinin karşı çıkması sonucu ayrı bir "cemaat mekâtibi" grubunu kabul etmek zorunda kalmıştır (Ergün, XXX/1-2, s. 30). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Türk maarif tarihinde bir "Emrullah Efendi devri" bulunduğunu, onun orta öğretime Avrupaî karakter verdiğini, modern bir dârülfünun fikrinin ona ait bulunduğunu, Ziya Gökalp'in yarı yarıya kişiliğini Emrullah Efendi'ye borçlu olduğunu belirtir (bk. Koçer, *Türkiye de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 173). Muallim Cevdet de Emrullah Efendi'nin Satı Bey'den önce pedagoji ve eğitim metodolojisine gereken değeri veren birkaç kişiden biri olduğunu söyler (bk. Ergin, II, 675-676). Emrullah Efendi'nin birçok eleştiriyi konu olan "tübâ ağacı nazariyesi", ölümünden üç yıl sonra muhtemelen çok yakın ilişki içinde bulunduğu (İbnülemin, s. 2016) Ziya Gökalp tarafından kaleme alınarak *Yeni Mecmua*'da ya-

Emrullah
Efendi

yımlanan bir yazıda tekrar gündeme getirilmiş ve uygulanabilirliği savunulmuştur (Ülken, s. 190).

Eserleri. 1. Muhîtü'l-maârif*. Emrullah Efendi en önemli teşebbüsü olan, tek başına hazırlamaya giriştiği bu ansiklopedik eserin 639 sayfalık ilk cildini neşretmiş (İstanbul 1318), ancak devamını hazırlayamamıştır. Osmanlı ilim tarihinde Ali Suâvî'nin *Kâmûsü'l-ulûm ve'l-maârif* (Paris 1287) adlı eserinden sonra genel konulu ansiklopedi olması dolayısıyla önem taşıyan bu eser o günün şartlarında başarılması çok güç bir çalışma niteliğindedir. **2. Yeni Muhîtü'l-maârif** (İstanbul 1328 r./1330). II. Meşrutîyet'in ilânından sonra Emrullah Efendi, Maarif nâzırlığı sırasında kendi başkanlığında 132 kişilik bir ilmî kurul oluşturarak ansiklopedi çalışmasını tekrar başlatmış, ancak bu eserin de sadece "Asuriye" maddesiyle son bulan 752 sayfalık I. cildini yayımlayabilmiştir. **3. İzahnâme** (İstanbul 1330). Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin 1909'da düzenlediği dördüncü kongresinde oluşturulan siyasî programla ilgili açıklayıcı görüş ve düşünceleri ihtiva eder.

1886'da Selânik'te *Mecelle-i Muallim* adlı bir öğretmen dergisi çıkarmaya başlayan Emrullah Efendi, *Servet-i Fünûn*'da Emrî takma adıyla pedagoji konularında yazılar yazmıştır. Emrullah Efendi'nin *Dârülfünun*'da verdiği konferanslar zamanın bazı dergilerinde özet olarak yayımlanmıştır. *Sırd-ı Müstakim*'de "Hakim-i Şehir Emrullah Efendi'nin *Dârülfünun*'i Osmânî'de Terbiyeye Dair Verdikleri Konferanstan Zabtolan Beyanat" ana başlığı altında şu dersleri yayımlanmıştır: "Terbiye ve Esasları" (1324/1326, I, sy. 16, s. 248, 250); "Terbiyeye Dair" (I, sy. 17, s. 264-266); "İlm-i Terbiyeye Dair" (I, sy. 25, s. 390-391). Yine aynı dergide ilm-i hikmet hakkında konferansları neşredilmiştir (I, sy. 14, s. 214, 217; sy. 23, s. 363-364; sy. 24, s. 376, 377). Türk Bilgi Derneği'nin de kurucularından olan Emrullah Efendi'nin Maarif nâzırlığı sırasında hazırladığı lâyiha-lar birer kanun tasarısı olmasının ötesinde onun pedagojiyle ilgili teorik görüş ve düşüncelerini ihtiva eden ilmî ve fikrî eserler sayılabilecek değerdedir. Yine maarif meseleleriyle ilgili olarak mecliste yaptığı ve *Meclis-i Mebûsân Zabıt Cerîdesi*'nin çeşitli sayılarında yayımlanan konuşmaları da aynı ilmî ve fikrî değeri taşıyacak niteliktedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Mehmet Ali Aynî, *Dârülfünun Târîhi*, İstanbul 1927, s. 35-44; Nafi Atuf [Kansu], *Türkiye Maarif Târîhi*, İstanbul 1932, II, 38-55; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, III, 1150; IV, 1765; a.mlf., *Son Asır Türk Şairleri*, s. 147, 1018, 1880, 2016; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 28, 48, 55, 124; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara 1967, s. 55; a.mlf., *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1970, s. 169-173; *Türkiye Maarif Târîhi*, I, 121; II, 675-676; IV, 1276-1280, 1287, 1302-1312, 1408; Reşat Özalp – Aydoğan Ataunal, *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, İstanbul 1977, s. 20-23; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târîhi*, İstanbul 1979, s. 181-191, 200; İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Târîhi Üzerine Konuşmalar*, Ankara 1980, s. 84-86; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Târîhi*, Ankara 1982, s. 189-190; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 251, 253, 257; Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi: Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *DTCFD*, XXX/1-2 (1982), s. 7-36.

ZİYA KAZICI

EMSÂL ü HİKEM

(أمثال و حکم)

Mirza Ali Ekber Dihhudâ'nın
(ö. 1955)

Farsça ve Farsça'da kullanılan
Arapça atasözleri, deyim
ve hikmetli sözleri ihtiva eden eseri.

Dihhudâ, ansiklopedik nitelikteki büyük eseri *Luğatnâme*'de kullanmak üzere derlediği atasözleri, deyim, vecize, hikmetli sözlerle bazı hadisleri, eserin yayımının uzun yıllar süreceğini göz önünde bulunduran dönemin Eğitim Bakanı İtimâdüddeve Karagözlü'nün isteği üzerine alfabetik olarak düzenleyip dört ciltlik bir eser meydana getirmiştir. *Emşâl ü Hikem*'de yer alan atasözleri ve deyimlere kaynak ve tanık gösterilirken Firdevsî, Esedî-i Tûsî, Mevlevî (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî), Reşîdüddin Vativât gibi müellif adlarıyla *Vîs ü Râmîn*, *Esrârü't-tevhîd*, *Târîh-i Beyhak* gibi kitap adları zikredilmekle yetinilmiş, bazı atasözleri ve deyimlerin nerelerde, hangi amaçla kullanıldığı, bunların ilk defa ne zaman ve ne münasebetle söylenmiş olduğuna işaret edilmiştir. Eserin III. cildinde İran milletinin nitelikleri, tarihi, kültürü, ahlakıyla ilgili Kitâb-ı Mukaddes de dahil olmak üzere Doğu ve Batı'da yazılmış kırkı aşkın kitap ve makaleden iktibas edilen metinler yer almaktadır. İran tarihi ve kültürü hakkında inceleme yapmak isteyenler için faydalı

bilgiler ihtiva eden bu bölümün esere hangi amaçla konulduğunu anlamak güçtür. *Emşâl ü Hikem* ilk defa Tahran'da yayımlanmış (1308-1311 hş.), bu yayımın ofset olarak beş baskısı daha yapılmıştır. Eser ayrıca Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından da neşredilmiştir (Tahran 1358 hş.).

Farsça'da bu türde kaleme alınmış ilk eser olan ve 2064 sayfadan meydana gelen *Emşâl ü Hikem*, çeşitli teknik eksikliklerine rağmen daha sonra yazılan Mirza Muhammed-i Cebelrûdî'nin *Câmî'ut-temşîl*'i ile (Tebriz 1310 hş.) Emîr Kuli-yi Emîni'nin *Dâstân-hâ-yı Emşâlî* gibi eserlerinden daha kapsamlı ve değerlidir. *Emşâl ü Hikem*'den sonra aynı konuda yazılan eserler arasında Seyyid Muhammed Alî-i Cemâlîzâde'nin *Ferheng-i Luğat-i Âmiyâne* (Tahran 1341 hş.), Yûsuf-i Cemşîdpûr'un *Ferheng-i Emşâl-i Fârsî* (Tahran 1347), Emîr Kuli-yi Emîni'nin *Ferheng-i Âvâm yâ Tefsîr-i Emşâl ve İşlâhât-ı Zebânî-i Fârsî* (İsfahan 1350) ve Seyyid Yahyâ Burkaî'nin *Kâviş der Emşâl ü Hikem-i Fârsî* (Tahran 1351 hş.; Kum 1367 hş.) adlı eserleri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

Dihhudâ, *Emşâl ü Hikem*, Tahran 1363, I-IV; a.mlf., *Luğatnâme*, Mukaddime s. 380-381; Muhammed İstîlâmî, *Edebiyyât-ı Devre-yi Bîdârî ve Mu'âşır*, Tahran 2535 şş./1976, s. 89; a.mlf., *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar), Ankara 1981, s. 86-87.

A. NACİ TOKMAK

EMSÂLÜ'L-HADİS

(bk. MESEL).

EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN

(bk. MESEL).

el-EMSİLE

(الأمثلة)

Arapça kelimelerin
çekim kılavuzu olarak hazırlanan
anonim sarf kitabı.

Özellikle Osmanlı medreselerinde ve günümüzde klasik usulü uygulayan bazı öğretim kurumlarında Arapça derslerinde ilk okutulan ve ezberletilen eserdir. *el-Emşile*'den sonra sırasıyla yine anonim birer eser olan *Bindâ' (ü'l-ef'âl)* ve *el-Mağşûd* ile İzzeddin ez-Zencânî-